

**КОЛЬОРОНАЗВИ В ТЕКСТАХ
УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ**

У статті здійснено розгляд символіки кольороназв у текстах українських замовлянь. Описано функціонування давньої християнської символіки, пряму номінацію та асоціативне значення кольоронайменувань. Проаналізовано семантику основних кольороназв, які функціонують у досліджуваних текстах.

Ключові слова: кольороназви, символіка, українські замовляння.

В этой статье рассмотрено символику цветообозначений в текстах украинских заклинаний. Описано функционирование давней христианской символики, прямую номинацию и ассоциативное значение цветообозначений. Проанализировано семантику основных цветообозначений, которые функционируют в исследуемых текстах.

Ключевые слова: цветообозначения, символика, украинские заклинания.

The article deals with functioning of ancient Christian symbolics, direct nomination and associative meaning of colournames. The semantics of the main colournames which function in the investigated texts are analysed.

Key words: colournames, symbolics, Ukrainian charms.

Фольклорні тексти у різних аспектах вивчають Ю.Л. Мосенкіс, В.В. Жайворонок, М.К. Дмитренко, Л.М. Дяченко, Н.О. Данилюк, С.Я. Єрмоленко, Н.В. Слухай, І.Є. Руснак, П.В. Мацьків, О.А. Молодичук, О.А. Остроушко, М.І. Редьква, З.С. Василько, В.Ф. Вакулєнко, Т.В. Жук, В.В. Галайчук, І.І. Казимир, І.Ю. Круть, О.В. Слюсарєва, О.Ф. Свиридов, М.В. Філіпчук та інші мовознавці.

Особлива увага приділяється вивченню лексики українських замовлянь, адже лексема в текстах замовлянь – це передусім знаряддя впливу на зовнішній світ, яке несе в собі заряд потужної символічної енергетики [1: 9]. На нашу думку, саме колористична лексика посідає чільне місце у системі текстів українських замовлянь, функціонуючи у таких структурних композиційних макрокомпонентах, які визначає О.Ф. Свиридов: 1) зачин (вступна частина), 2) епічна частина (розповідь), 3) імперативна частина (вимога, прохання) і 4) закріплення чи «закріпка» (закінчення). Крім того, кожен композиційний макрокомпонент може поділятися на дрібніші макрокомпоненти [7: 4].

У цій статті розглянемо символіку кольороназв у текстах українських замовлянь, звертаючи увагу на функціонування давньої християнської символіки, пряму номінацію та асоціативне значення кольоронайменувань. Проаналізуємо семантику основних кольороназв, які функціонують у досліджуваних текстах.

Традиційна символіка **зеленого** кольору пов'язана з життям, свіжістю, молодістю, надією. За давньою християнською символікою **зелений** – символ спокою і свіжості, святковості [5: 18], наприклад: *Тгашена яма горить. Чим її гасити? Свяченою водою, зеленою травою* [3: 210]. Трава і зелене листя символізують ріст, життя, вічність, пам'ять (і

забуття), молитву, шепіт [3: 171]. Дуб здавна відомий як культове дерево, оберіг. Повір'я щодо проживання на дереві бога чи богів пов'язане з уявленнями про дуб як центр світу, що поєднує нижній світ із верхнім, тобто світ померлих предків (коріння) із живими (стовбур) та з богами (крона, що сягає неба) [3: 141]. *Дубе, дубе зелений, / Я тебе ззім / З гіллям і корінням. / Дубино зелена, / Посватаймося ї побратаймося* [2: 197].

Білий колір у давній християнській символіці виступає атрибутом святості, добра, невинності, радості [5: 16]. У текстах замовлянь наголошується на надбанні *здоров'я*, прагненні здобути його часто замінюючи негативні процеси на позитивні, як-от: *На тобі плаксивці, / Нидрімливці, нисонливці, / А дай моїй дитині сон / Зі всіх сторон, / І спання до білого дня, / До смеркання, Від смеркання до сіяння, / Від сіяння до Божого взихання* [2: 197]. Репрезентантом *здоров'я* у цьому тексті є такі атрибути, як сон, спання до *білого дня*. Хоч *здоров'я* у мовній свідомості асоціюється безпосередньо з *життям, життєдіяльністю*, зв'язок цих концептів набуває складного характеру [6: 28].

Текстові сполуки на кшталт: *Йшла біла дівка / Білою дорогою: / Ніжки в неї білі, / Ручки в неї білі, / Голова в неї біла, / Здибала її Пречиста Діва: / – А куди йдеш, дівко біла? / – Ген-ген більма зганяти, / Граблями згрібати. / Фух, фух, / Не мій дух – Божий дух* [2: 138]; *Вийшла дівка з-за білої гори / С білими руками, / С білими ногами, / С білими очима, / С білими плечима. / Зустріла її Матерь Божя: / – Де ти йдеш, дівка біла? / Іди ти та приступи / До Божого, / Молитвеного, / Хрещеного (ім'я)* [2: 139] реалізують образно-переносний характер увиразнення портретної характеристики персонажів, відображаючи людську красу.

Лексема **білий** здебільшого виступає засобом зображення кольорових характеристик тіла, обличчя у таких текстах: *Лишаю, лишаю, я тебе свяченим салом мішаю. Кабан, поросята, діти – тут тобі не сидіти, білого тіла не тріути* [2: 177]; *Отець домовий! Споч додолу та принеси мого (ванна) до мого дому; неси його душу, неси його кості, неси його живіт і біле лице, і щире серце якнайскоріше, якнайпрудчіше: в цей час, в цю годину...* [2: 217]. У таких конструкціях зустрічаємо вирази з яскраво вираженим експресивним компонентом.

Характерним для текстів українських замовлянь є вживання словосполучення *білий світ* у конструкціях з образним репрезентантом широкого простору, напр.: *...ти, Господній Замикачу, замикаєш ти по білому світу церкви, монастирі, замкни мою хвіртку й не пусти до моєї коровиці злого духу од нині й довіку* [2: 267].

Чорний у християнській символіці, на протигагу білому, є атрибутом темних сил, зла, гріховності, горя [5: 16], як-от у замовляннях від бєшихи: *... Іди ти собі, бєх, на сибірську гору! А на сибірській горі сибірський дуб, а в сибірському дубові чорне дупло. В чорнім дуплі – чорне руно. Там сидить твоя мати, змія Коропія, й жона бєшиха. Чорну гору розвертатимеш, чорного дуба вивертатимеш, і змію Коропію ввічі видатимеш. Іди ж собі при пустий шлях!..* [2: 158]; *На чорному морі / Чорний чоловік сидить, / Чорний вогонь горить. / Чорна виделка, чорна тарілка, / Чорний ніж, чорна печінка...* [4: 31].

Лексема **чорний** уживається у зв'язку з розвитком значення “безрадісний”, “сумний”, “тяжкий”, “безпросвітний”, “печальний”. Наприклад, у примовці від корчу: *Чорний чоловік у чорній сорочці, у чорнім ремені, у чорнім кожусі, у чорній шепці, у чорних гачах, у чорних постолах, у чорних онучах, у чорних волоках. Узяв чорні воли, запріг*

чорний плуг, а в плузі – **чорний** ніж, **чорні** колеса. Оре **чорну** землю, посієв **чорну** пшеницю, **чорнов** боронов заскородив [2: 144].

Лексема **чорний** може позначати не тільки колір, а ще й якість, наприклад, чорна слабость – важка хвороба: *Возьми цього хрещеного, молитвенного (Івана), / Цю чорну слабость вижени, / бруд з тіла видави / чистим хрестом животоворящим* [2: 145]; чорна свиня – брудна: *Лишай, лишай, лишай! / Я тебе замовляю, / До чорної свині посилаю. / Що чорна свиня тобі мати... [2: 176];* чорне море – темне місце, де живуть чорти та ін.: *Йшла Ієва понад чорним морем, / А в чорнім морі корча, / Під тією корчею три чорта; / Одному роги, другому ноги, / А третьому – перелоги в ноги* [2: 268].

У багатьох випадках лексема **чорний** не виходить за межі свого традиційного значення, вживається як постійний епітет до слова *ворон*: *Летів чорний ворон, пустив каплю по морі. Та капля розплинулась, розійшлась по морі. Щоб так розплинулась, розійшлась бешиха по шкурі* [2: 162].

Епітет **чорний** на позначення ознак рослинного світу особливо продуктивний у таких конструкціях: *Йди собі на чорні луза, де буйний вітер свистав, перебував!* [2: 161]; у замовляннях від криків дитини: *Дубе, дубе! Ти чорний. У тебе, дубе, білая береза, у тебе дубочки синочки, а у березочки дочки. Тобі, дуб і береза, шумить та густі, а родженому, хрещеному рабу Божію (...) спать та рости!* [2: 205].

Кольороназва **сірий** вживається на позначення тваринного світу і зазвичай виступає у прямому значенні, наприклад: *Не йду, не йду ні на козі, ні на коні, а на сірій вівці. Зорями підпережуся, раба Божого (ім'я) до раби Божої (ім'я) золотом покажуся* [2: 223]; *Один держить рукавицю, другий – патирицю, а третій держить дубину – скот сірий поганяти і кров розганяти* [2: 269].

Жовтий, як колір речовинно-предметного світу, вживається у таких українських замовляннях: *Там вам бувати, / Там вам гуляти, / Жовтими пісками пересипати, / І водою переливати, / Очеретами крутити / І болотами мутити, / Та цьому сину то ниперехід* [2: 197]; *Гей, коровко, до води, ногами тупоти, ушима махай, очима кліпай, а хвостом замітай та йди на високу гору, там шовкова трава родить. Траву коси, а росу пий, та принеси хазяйці відро молока, густу сметану та жовте масло* [2: 244].

Рудий колір здебільшого вживається у текстах замовлянь на позначення кольору тваринного світу (руда корова), як-от: *Добрідень тобі, кринице! / В тебе є три джерелі: / Одне водяне, друге медове, / А третє молочне, / Моїй рудій корові помочне* [2: 248].

Червоний – колір одягу, що є ознакою приналежності до вищого суспільного стану; символ влади, сили; символ вогню; символ краси; колір крові; символ сильних почуттів, пристрасті; символ революції [5: 16]: *Їхав св. Юрій на червоній горі, на червонім коні, червоні поводи* [2: 267]; *Бо їхав святий Юрій на червоному коні, кінь червоний, сідло червоне, стремена червоні, червоний меч, та зняв народженій, благословенній корові пристрїт з плеч та в ноги, а з ніг та в хвіст, возьми пристрїт біс од народженої, благословенної рябої корови* [2: 255].

Слід зазначити, що **червоний** колір як ознака речовинно-предметного світу в українських замовляннях вживається у прямому значенні, як-от: *Летів перелїт через попів двір, сїв на воротах, в червоних чоботях. Тут тобі не панувати, жовтої кості не ламать, білого тіла не сушить, червоної крові не в'ялить... [2: 265];* *Болячка-болячниця, голова-головниця, ой чого ти розболїлась-розшумїлась? Чи ти від спання, чи від гуляння,*

чи від буйного вітру? Годі тобі боліти, шуміти, **жовтої** кости ламати, **червону** кров розганяти. Поти ти боліла і шуміла, поки я не говорила [2: 117].

Синій у прямому значенні – колір водних джерел: *Помощ моя от Господа, сотворшого небо і землю. Їхав св. Юрій на вороних конях, на чотирьох колексах: коні розбіглись, колеса розкотились по **синьому** морю, по чистому полю* [2: 137].

У творчості слов'ян – **синій** є давнім епітетом, властивим народному мовленню (сине море) [5: 18]:– *У лісі нелень-дуб, / а в полі з борони зуб. / На **синім** морі біл камінь лежить. / І так як тим тром братам до міста не сходитьсь, / і судів не судить, і пересудков не мать, / так у хрещеного народженого дитяти / тімненному зубу і зубищам не бувати* [2: 213].

Кольороназва **синій** в українських замовляннях вживається як колір внутрішніх органів людини (синіх печеней), наприклад: *І я ізгоняю більмо от хрещеного раба Божого (...), виговорую з костей, з молей, з тісних плечей, з **синіх** печеней, із буйної голови, з чутких ушей, із щирого живота, із ретивого серця, з гарячої крові, з жовтих костей, з солодкого мозку: у раба Божого (...) слъоза із ока і більмо із ока!* [2: 137].

За семантичною сполучуваністю виділяємо такі підгрупи **золотого** кольору: колір елементів космонімічного світу (золотий ріг місяця), як-от: – *Місяцю, місяцю молодий, / у тебе ріг **золотий**, / тобі на підповня, / мені на здоров'я* [2: 118]; колір зубів (золотий зуб), наприклад: *Мишко, мишко, сидиш на горищі, / забори в мене зуб кістяний і гнилий, / а дай мені дужий і молодий. / Як не даси дужого їй молодого, / то дай мені **золотого!*** [2: 214]; колір предметного світу (золотий міст): – *Їхав Юрій на білім коні **золотим** мостом, підпірався **золотим** хостом, а за ним бігло три пси: один від більма, другий від крові, третій від перелогів. Годі вам, пси каміння лизати, йдїть до раби Божої (назва тієї особи) більма лизати, кров спивати, перелогів шептати* [2: 133]; колір релігійних понять (золотий хрест), наприклад: – *Молодик молодий, на тобі хрест **золотий**, на небі зрождавсь, на морі скупавсь, що у тебе ріжки не щемітимуть, а у мене зуби не болитимуть. Тобі на сповня, мені на **здоров'я*** [2: 125]. Варто зазначити, що кольороназви утворюють смислові зв'язки з лексемою **здоров'я**. Т.В. Радзівська, досліджуючи концепти, пов'язані з поняттям існування, зазначає, що «**здоров'я** усвідомлюється як безумовна цінність, що не підлягає ніякому сумніву, запорука нормальної життєдіяльності людини» [6: 28].

В одному тексті зустрічаємо лексеми на позначення кольору очей (сірі, чорні, карі): *Пресвятая Богородице, стань мені на поміч од рижої масти, од жовтої кости... ти із **сірих** очей, ти із **чорних** очей, ти із **карих** очей...*[2: 248]. Крім цього, знайдено кольороназви, які вживаються на позначення кольору їжі (сметана, сир, сироватка), наприклад: *Йди, моя корово, лугами, там здибишся з трома вужами. На першому вужові **жовтая** сметана, на другому **білий** сир, на третьому **зеленая** сироватка. То я в свої корови блаженної сметану і сир забираю, а сироватку для дурнів оставляю!!!* [2: 258]. Щодо кольоропозначень свійських тварин, то тут переважають чорний, білий, сірий, рябий, жовтий та глинястий, особливо в зачинах замовлянь, як-от: *Кури **чорні**, кури **білі**, кури **сірі**, кури **рябі**, кури **жовті**, кури **глинясті** (яка є масть курей, такі й казать). Візьміть хрещеного, народженого, молитвеного младенця крикси* [2: 207]; *Кури, кури **рябенькі!** В вас голови маленькі, а у рожденного і хрещеного раба Божого Івана велика голова. Скрикніть ви сон із усіх сторон на рожденного і хрещеного раба Божого Івана!* [4: 23].

Отже, кольороназви в текстах українських замовлянь мають не тільки давню християнську символіку, а й не виходять за межі свого традиційного значення, вживаються як постійні епітети. Залежно від контексту, слова-кольороназви можуть позначати не тільки колір, а ще й якість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко В. Ф. Запозичення з грецької і латинської мов у мовній картині світу українців / за ред. Ю.Л. Мосенкіса / В. Ф. Вакуленко. – К. ; Умань : ПП Жовтий, 2010. – 76 с.
2. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук ; передм. М.Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
3. Дмитренко М. Символи українського фольклору : монографія / Микола Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
4. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М.К. Дмитренка. – К. : видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість». – Кн. 9).
5. Матеріали та методичні рекомендації до спецкурсів з ідіостилістики / упорядн. Л.В. Шулінова. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 45 с.
6. Радзівська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : монографія / Радзівська Т. В. ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2010. – 491 с.
7. Свиридов О. Ф. Символіка замовлянь у східнослов'янському і британському магічному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15 / Свиридов Олександр Федорович. – Одеса, 1996. – 16 с.